

נשיא ומייסד
הרב שאול ישראלי זצ"ל

חמדת ימים HEMDAT YAMIM

פרשת השבוע בא תשפ"ד

מבט מעבר לזמן ולמקום! הרב יוסף כרמל, ראש כולל 'ארץ חמדה'

עולם החומר בו אנו חיים מתנהל בתוך גבולות מאוד מוגדרים. דווקא בפרשתנו, פרשת יציאת מצרים - פרשת בא, מודגשת מאוד והיכולת להביט מעבר לזמן ולמקום.

הגבול הראשון הוא המקום! אי אפשר לחיות בלי מקום ואפשר לחיות רק במקום אחד בזמן מסוים. הגבלה זו קיימת לא רק במישור הפרטי, אלא גם במישור הלאומי. גם עם זקוק לארץ מסוימת, מולדת, שבלעדיה קשה מאוד להגדירו כעם.

גם לזמן גבול, יש משמעות משתי הבחינות. אדם פרטי נע בזמן, בהווה שהוא כהרף עין, לכיוון אחד - מן העבר אל העתיד. אין, לכאורה, יכולת להשתחרר ממגבלה זו. זמנו של האדם הפרטי קצוב מרגע לידתו ועד "מאה ועשרים". מימד זה נכון גם במובן הלאומי. עם שאין לו עבר אין לו גם עתיד, וגם אז זמנו מוגבל, כפי שההיסטוריה מוכיחה, עיינו ברשימה הארוכה של העמים והאימפריות שנעלמו!

פרשתנו מוכיחה כי יציאת מצרים אל ארץ ישראל, של בני ישראל כפרטים, ועם ישראל כציבור, היא יוצאת דופן, המְצַרֵּים אינם קיימים וניתן לחיות חיים שבהם הזמן והמקום הם פרמטרים שמהם ניתן לצאת ולהשתחרר.

נתייחס בדברינו הקצרים לשתי דוגמאות שקשורות לפן הלאומי. בעייה, בהזדמנות קרובה, נכתוב גם על הבחינה הפרטית. בתחילת פרשת בא, עם ישראל עדיין משועבד למצרים, ולמרות המכות הרבות שניחתו על פרעה, הוא מתמיד מתעקש ומסרב לשחררם (מכמה בחינות). בשלב זה לעם ישראל אין עדיין כמעט שום סממן לאומי, בוודאי שאין לו מקום וזמן. קשה מאוד, ואולי אפילו בלתי אפשרי, במבט אנושי, לפרוץ את גבול מצרים ולצאת ממנה. עבדים לא הצליחו באופן כללי לברוח משם. בפשטות, אין לו גם זמן, אין לו הווה ואין לו גם עתיד. באופן עקרוני לעבדים אין זמן, הוא שייך לאדוניהם.

אף על פי כן, כשמשעה מצווה את העם להקריב לראשונה את קורבן הפסח, הוא מדגיש את היכולת לפרוץ את שני המחסומים: "וּשְׁמַרְתֶּם אֶת הַדָּבָר הַזֶּה לְחֹק לְךָ וּלְבְנֶיךָ עַד עוֹלָם" - מעבר לגבולות הזמן, "וְהָיָה כִּי תָבֹאוּ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר יָתַן יְקֹנֶךָ לְכֶם כְּאֲשֶׁר דִּבֶּר וּשְׁמַרְתֶּם אֶת הָעֲבֹדָה הַזֹּאת" - גם הגבול של המקום יפרץ (שמות יב, כד - כה). יש כאן הבטחה לארץ של עם ישראל ולנצחיותו של עם ישראל. משה רבנו, באמצעות דבר ד', מלמד אותנו להסתכל מעבר למקום הנוכחי ומעבר לנסיבות של הרגע בו אנו מצויים, גם אם הם נמצאים מעבר לאופק ההגיוני של חוקי עולם החומר.

נוסיף כי בהקדמה לציווי על לקיחת קרבן הפסח והקרבנות, משה רבנו מצווה אותנו עוד כעבדים, בארץ מצרים: "וַיֹּאמֶר יְקֹנֶךָ אֶל מֹשֶׁה וְאֶל אֶהֱרֹן בְּאָרֶץ מִצְרַיִם לֵאמֹר: הַחֲדֹשׁ הַזֶּה לְכֶם רֵאשִׁים רֵאשׁוֹן הוּא לְכֶם לְחֲדָשֵׁי הַשָּׁנָה" (שם יב, א - ב). רק לעם חופשי בארצו היכולת לנהל את חייו על פי לוח השנה שלו. הלוח הוא האמצעי שביבו מתאחד העם בציון ובזכירת העבר, וגם בשאיפות לעתיד. לעבדים במצרים אין יכולת כזו, שהיא מעבר לאופק, מכל בחינה. בהכרזתו: יש לנו לוח עברי, המבוסס על קידוש חודשים ועיבור שנים, טמונה גם הבשורה: אנחנו הולכים להקים מדינה יהודית עצמאית בארצנו.

נזכיר כי לאורך ההיסטוריה, עם ישראל, המפוזר והמפורד, גם כשלא היה בארצו, שמר על לוח עברי אחד ומאחד, למרות הגלויות הארוכות בארצות העמים, שהתנהלו על פי הלוח שלהם. גם זה נס גלוי בהמשך לנסי יציאת מצרים.

העמקה בהמשך הפסוקים בפרק מגלה מסר נוסף מסוג זה: "וְכִי יִגְדֹר אֶתְךָ גֵּר וְעֵשֶׂה פֶסַח לִיקְנֹךָ הַמּוֹל לֹךְ כָּל זָכָר וְאִזּוֹ יִקְרַב לַעֲשׂוֹתוֹ וְהָיָה כְּאֶזְרָח הָאָרֶץ וְכָל עֶרְלָא לֹא יֵאכַל בּוֹ: תוֹרָה אַחַת יְהִי לְאֶזְרָח וְלִגֵּר הַגֵּר כְּתוֹכְכֶם" (שם יב, מח - מט).

מי ירצה להצטרף כגר לקבוצת עבדים? הסיכוי שיצטרפו לעם ישראל גרים בזמן השעבוד למצרים, היה מתחת לאפס. הכרזתו של משה רבנו היא שוב מעבר לזמן ולמקום. בעתיד יצטרפו אל עמנו גרים, תורה אחת תהיה לנו ולהם. תמיד נזכור, גם כשתהיה לנו מדינה עצמאית, "וְגֵר לֹא תוֹנֶה וְלֹא תִלְחָצֶנּוּ כִּי גֵרִים הָיִיתֶם בְּאָרֶץ מִצְרַיִם" (שם כב, כ).

בימים אלה, כשעם ישראל נלחם נגד אויביו הקמים עלינו לכלותינו בארץ נחלתנו, נזכור את דברי רש"י הראשונים על התורה. בזמן מסעי הצלב, כשהעולם תהה: מי ישלוט בארץ ישראל? צאצאי ישמעאל או צאצאי עשיו? עם ישראל היה באחד מרגעי החולשה והשפל הנמוכים בתולדותיו, לכן, דווקא אז, הכריז רבם של ישראל, רבי שלמה יצחקי, במבט מעבר לזמן ולמקום:

ארץ ישראל היא ארצו של עם ישראל, עם הנצח, העם שקיבל תורה נצחית.

[\(לשיעורי הרב יוסף כרמל ביוטיוב\)](#)

לְעִילּוֹי זְשֵׁמַת

לענין הנופלים במערכה על הגנת המולדת הי"ד

הרב ד"ר ג'רי האכבוים י"ח באדר ב' תשפ"ב	פרופ' ישראל אהרוני י"ד בכסלו תשפ"ג	מר משה וסרצוג כ' בתשרי תשפ"א	הרב יהושע רוזן ט"ו באדר א' תשפ"ב	הרב ישראל רוזן י"ג בחשוון תשע"ח
מר שמואל וגבי אסתר שמש י"ז בסיוון / כ' באב	הרב שלמה מרזל י' באייר תשע"א	הרב ראובן ורחה לאה אברמן ט' בתשרי תשע"ו / כ' בתשרי תשפ"ב	ר' שמואל וגבי רבקה ברנדמן ט"ז בטבת תשפ"ג / ח' באייר תשפ"א	
הרב אשר וגבי סוזן וסרטיל ט"ז בכסלו / אלול תש"ף	ר' מאיר וגבי שרה ברכפלד (שרה - ט"ז בטבת תש"ף)	הרב שמואל כהן שבט תשפ"א	בלהה בת ישראל מרמורש ז"ל א' מנחם אב תשפ"א	
ר' אליהו כרמל וגבי מלכה טובע כרמל ח' באייר תשע"ו / י"א במנחם-אב תשס"ט	ר' אברהם ומרת גיטה קליין י"ח באייר / ד' באב	מר זליג וגבי שרה ונגרובסקי כ"ה בטבת תשפ"ב / י' בתמוז תשע"ד	חיים לייב בן מיכאל קרייסל ב' בשבט	
גבי ג'ולי קושיצקי י"ט באדר ב' תשפ"ב	גבי מירה קושיצקי נלביע כ"ב בסיוון תשפ"ג	מרת לאה מאיר כ"ז בניסן תשפ"ב	מר אלישע בן רבקה וגבי שושנה בת שרה	

Eretz Hemdah

ארץ חמדה, ע"ר

רח' ברוריה 2, ירושלים 91080 Bruriya St.,

Tel: 02-5371485 info@eretzhemdah.org WWW.ERETZHEMDAH.ORG

חמדת השבת

הרב בצלאל דניאל – ראש תוכנית "מורנו" מבית 'ארץ חמדה'

מדרג החולי

לקראת סוף עיסוקנו ברפואה ופיקוח נפש בשבת, ננסה לתת סקירה בקיאותית של עיקרי ההלכות שלמדנו (חלקן בצורה מעמיקה יותר וחלקן מעמיקה פחות). נעבור על מדרג החולי:

רמת החולי הנמוכה ביותר היא "מיחוש בעלמא". מצונן. כאב ראש שאינו משבית אותו וכדומה: על רמה זו נגזרה גזירת שחיקת סממנים, ולכן מבחינה עקרונית אסור לקחת תרופות לשכך כאבים אלה, קל וחמר שאסור לחלל עליו את השבת.

מי שסובל ומצטער מאוד: כלומר טרם הגיע לרמה שהכאבים משביתים אותו מפעילות, אך הוא בסבל. גם עליו נגזרה גזירת שחיקת סממנים. במידה והסבל גדול ניתן לסמוך על דברי הציץ אליעזר ופוסקים נוספים, שאין איסור לקחת תרופות שאין באפשרותנו לייצר אותן או מקבילות שלהן. בנוסף, מי שזקוק לתרופה מספר ימים רצוף רשאי לקחת את התרופה ברצף וגם בשבת. בצער מסוג זה מותר לבקש מנכרי לעשות פעולות האסורות מדרבנן עבורו. המגן אברהם מחדש שמותר ליהודי לעבור על איסור שבות דשבות עבורו. אמנם הפרי מגדים ופוסקים נוספים חולקים ואוסרים, כיוון שמדובר בצער רב, יש למיקל על מי לסמוך.

חולה שאין בו סכנה, שנפל למשכב: ישנה מחלוקת אם גזירת שחיקת סממנים חלה עליו. להלכה היא אינה חלה עליו. לחולה שנפל למשכב מותר לבקש מנכרי שיבצע עבורו מלאכות האסורות מהתורה בכדי לסייע לרפואתו ולהקל על חליו. במידה ואין נכרי שיכול לבצע אותן, נחלקו הראשונים אלו פעולות מותר ליהודי לבצע עבור החולה. להלכה נפסק שמותר לעשות עבורו מלאכה דרבנן בשינוי, ובמידה ויש צורך גדול מותר אפילו לעשות מלאכה דאורייתא בשינוי.

מי שיש סיכון שחלילה יאבד אבר: לכולי עלמא מותר לישראל לעשות מלאכות האסורות מדרבנן או לעשות מלאכות האסורות מדאורייתא בשינוי בכדי להציל את האבר (כמובן שבמקרים רבים הדבר גובל בפיקוח נפש, ואזי כמובן שחובה ומצווה לעשות כל דבר בכדי להציל ואז אין צורך בשינוי).

במצב של פיקוח נפש: לא רק שמותר, אלא חובה ומצווה להזדרז ולצאת להציל את הנמצאים בסכנה. למדנו שישנה עדיפות לחלל שבת מאשר לעשות דברים אחרים האסורים (במידה ושני הדברים יפעלו להצלה באותה המידה), מכיוון שמראש השבת ניתנה להידחות: במציאות המוכרת לנו, לא יתכן שכל עם ישראל יימנעו מעשיית מלאכות בשבת, שכן אנו מוכרחים להחזיק כוחות ביטחון פנים וחץ ומערכות רפואה.

אחר הטיפול בפיקוח הנפש האם מותר למי שיצא לסייע בפיקוח הנפש לשוב הביתה? למדנו שלוש שיטות מרכזיות:

1. לפי הגרש"ז אורבך: מותר לעשות מלאכות האסורות מדרבנן בלבד.
2. לפי הרב הרצוג: בכל מקרה מותר ליוצאים להציל לשוב לביתם אחרי ההצלה.
3. לפי הרב פיינשטיין והרב ישראלי: יש להתייחס לנסיבות המסוימות, ולבחון אם במקרה שלפנינו ישנו חשש שבעתיד הטיפול בפיקוח נפש יהיה פחות טוב בגלל ההחמרה במקרה זה ואז יהיה מותר.

הרב ישראלי חידד נקודה יסודית בקטגוריה האחרונה הזאת: בעקבות רוב הפוסקים, אנו התייחסנו לקטגוריה אחרונה זו כדבר הנפרד, אחרי שכבר אין פיקוח נפש לפנינו. הרב ישראלי חידד שזה לא נכון: ההיתרים בקטגוריה זו הם היתרים של פיקוח נפש. נדגים בעזרת המציאות שאנו שרויים בה כרגע: המציאות היא שכרגע קשה מאוד להרבה ממשפחות המילואימניקים, אחרי העדרויות ארוכות של אבא מהבית. במקביל ראשינו ויועציהם מתלבטים בשאלת היקף המשך הלחימה. חס וחלילה, שאלה אחת עשויה להשפיע על רעותה. המצב הנכון הוא שהפיקוד והממשלה יכריעו ויקבלו את ההחלטות שייטיבו לעם ישראל ביותר, ללא תלות במצב החיילים בשטח. דא עקא שהחיילים בני אדם, ואם הם לא יוכלו להילחם בצורה מיטבית, ואם חיילי מילואים יסרבו לצאת לחימה מתוך דאגה לביתם, לא תהיה שום משמעות להחלטת הדרג המדיני. האם יש ספק שהדיון הזה הוא דיון בפיקוח נפש בצורה הרחבה ביותר?

הרב שאול ישראלי מסביר שבמקרה כמו שאירע לפני שלושה חודשים, כאשר שאלות השיבה הביתה בשבת התחילו לצוץ, השאלה לא הייתה אם בשבת זו יש פיקוח נפש אם החייל לא ישוב הביתה. השאלה גם לא הייתה אם מותר לעשות לחיילים הנחות בשל הלחימה. השאלה התמודדה עם פיקוח הנפש שהיה עתיד להיווצר בעוד שלושה חודשים. הפוסקים שלקחנו עליהם אחריות אז התמודדו עם פיקוח הנפש של היום. הרב ישראלי מגדיר את הצורך להיתר כ"מכשירי פיקוח נפש" שאי אפשר לעשותן מערב שבת. אין כאן הנחה בהלכות שבת, אלא החמרה גדולה, ומסירת אחריות עצומה, לפוסקים המוכרחים להתמודד לא רק עם פיקוח הנפש הנוכחי, אלא עם עיצוב השבת בפרט, וההלכה בכלל, בתוך חברה חיה. השאלות המוטלות על הכף אינן רק פיקוח נפש גלוי לעין כעת, אלא אחריות מתמדת, חובה בכל דור ודור ובכל מלחמה ומלחמה לחשוב איזה פיקוח נפש עלול להיווצר מעבר לפינה, ולהיות הראשונים לשמור על חברה שומרת מצוות בבריאות ובבטחה.

ארץ חמדה – קישור לשיעורי "מורנו" ביוטיוב

ניתן ליצור קשר עם הכותבים דרך: info@eretzhemdah.org

לעיני שלמה דוד בן זלמן ושרה אבנית ז"ל נלביע סיון תשע"ט	לעיני רבי יעקב ז"ל בן אברהם ועיישה וחנה בת יעיש ושמחה סבג	לעיני גב' לוריינ הופמן ז"ל	לעיני חיים משה בן קוקה יהודית כהן ז"ל נלביע י' בתשרי תשע"ה	לעיני סוזי בת עליזה כהן ז"ל נלביע כ"ד בחשוון תשע"ח
לעיני הנופלים במערכה על הגנת המולדת הי"ד				

שו"ת במראה הבזק

(מתוך ח"י)

New York, USA

ניו יורק, ארה"ב

מרחשון, תשע"ד

כריתת עצי פרי לצורך

שאלה

במטע שרכשתי בארץ ישראל יש 22 דונם של עצי שסק. חלק מהשסק בן 50 שנה אבל עדיין מניב פירות (ובוודאי רוב העץ). חלק מהשסק לא מניב או מת, אבל העצים האלה מבודדים בכמה וכמה חלקים במטע, ורוב המטע מניב היטב למי שרוצה שסק. רכשתי את הקרקע כדי להפוך אותה למטע מגוון יותר עם פירות ארץ ישראל שונים, מענבים עד רימונים ואתרוגים וזיתים ושקדים וכן הלאה. אין לי ספק שמבחינת הרווח של הפרי, מטע השסק הצפוף מניב יותר פירות לחקלאי. אבל אני מכוון גם לחוויה חינוכית למצוות התלויות בארץ, גם לחוויה משפחתית של לעבוד את אדמת ארץ ישראל ופירותיה וגם למתנות עניים. עם כל הכבוד לשסק, שהוא עסק כלכלי לא רע לחקלאי, הוא מחזיק מעט זמן בעונה ומושך מעט ענין אצל הציבור והנצרכים – אבל הוא בכל זאת עץ פרי מניב. מה ההלכה במקרה שתיארת ומה היה הדין אילו העצים כולם היו יבשים והייתי רוצה לטעת במקומם מטע מניב?

תשובה

- א. אסור מהתורה לכרות עץ פרי מניב¹.
- ב. האיסור לכרות עצי פרי הוא רק כאשר כורת אותם דרך השחתה, אך אם עושה כן לצורך ולתועלת, וכגון שרוצה לטעת עצי פרי אחרים במקומם, הדבר מותר². יש שכתבו להימנע מלקצוץ (בעצמו או לקצוץ על ידי גוי) אף כשהקציצה היא לצורך ומותרת מעיקר הדין, מחשש סכנה³. יש שחלקו ופסקו שבכל מקום שמותר לכרות מעיקר הדין, אין לחשוש לסכנה⁴. עץ מוגדר כעץ המוציא פירות ושאסור בהשחתה, כל עוד התוצרת שווה את ההשקעה⁵.
- ד. עצי פרי שיבשו ואינם מוציאים פירות מותר לכרותם אף כשאין לו צורך בכך, ובכלל זה אם מוציאים פירות מועטים ביותר שאינם שווים את ההשקעה⁶.
- בגמרא וברמב"ם⁷ פורטו כמויות מוגדרות של פרי שאם העץ מוציא פחות מהן לשנה דינו כעץ שאינו מוציא פרי, כנ"ל, בנוגע למיני פירות שונים. מסברא יש מקום לומר שכמויות אלה נאמרו מסברא ולפי המציאות הכלכלית והחקלאית בזמנם⁸, ואפשר שבמציאות ימינו ישתנו הכמויות. ועל כל פנים לגבי מינים שלא פורטו בגמרא וברמב"ם ודאי שהדעת נותנת שיש לבחון לפי ראות עינינו ובמציאות ימינו אם כמות הפרי שהעץ מניב מצדיקה את ההשקעה בו. קל וחומר שמותר הדבר אם רוצה לנטוע מטע חדש של עצים⁹, ואזי לכל הדעות אין לחשוש לסכנה במקרה כזה.
- ה. אם מדובר לא בעקירת העצים שיבשו לבדם, אלא בעקירת כל המטע או רובו – אף העצים המניבים פרי – לטובת נטיעת עצים אחרים, כשמההיבט הכלכלי אין בכך תועלת (ואולי יש אפילו נזק), אלא שיש כוונה לתועלת שאינה כלכלית, צריך עיון אם אפשר להתיר. זאת, משום שבגמרא¹⁰ מדובר ברווח כלכלי אובייקטיבי העולה על ההפסד (וגם ההיתרים האמורים בכמה פוסקים כשיש תועלת שבעיקרה אינה כלכלית אמורים במקום שבו יש תועלת אובייקטיבית ולכאורה אפשר גם להעריך אותה כלכלית). כך גם בדברי רבים מהפוסקים המתירים, וחלקם אף הדגישו זאת כתנאי להיתר¹¹.
- ו. אף את המגמות של צורך מצווה שזכרו בשאלה ספק אם יש מקום לדמות לאלה שזכרו בפוסקים, שהן מצווה דרבים ודבר שבחובה¹² (שלא כמו המגמה להתחייב ולזכות במצוות התלויות בארץ, שחלקן יכולות להתקיים גם בשסק, ואף לגבי השאר, אדם אינו מצווה לחייב עצמו בהן). כך גם ההיבט החינוכי, חיובי ככל שיהיה, שוודאי אינו בגדר של חיוב. ויש גם מקום להעיר בענין זה, שאף להקפדה על איסור התורה של "לא תשחית את עצה" כל עוד אין ההיתר מבורר לכל הדעות – גם לה יש ערך חינוכי מלבד ערכה העצמי, ואף היא משתלבת היטב עם המגמה החינוכית שבהקשר של יישוב הארץ ועבודת אדמתה אדמת הקודש, שכן מלבד האיסור הכללי של עקירת עצי פרי, מצאנו הדגשה מיוחדת על שימור עצי הארץ "משום יישוב ארץ ישראל"¹³.
- ז. לכן נראה שבמקרה כזה אין לעקור את העצים על ידי יהודי (בעל העצים או אחר), אלא על ידי גוי – ועדיף אף שלא יאמר בעצמו לגוי לקצוץ אלא אחר יאמר לו¹⁴. ואם מדובר בעקירת העץ עם שורשיו והעברתו למקום אחר, יש מקום להתיר (וכל שכן אם מעביר את העץ כך על ידי גוי)¹⁵.
- כשעוקרים על ידי גוי (ובוודאי אם לא מדובר בהעברת העץ למקום אחר) עדיף אף להקנות לו את העץ¹⁶, אך אין להקנות לו את גוף הקרקע לשם כך – אף שיש פוסקים שנקטו שראוי להקנות לו¹⁷, כיוון שהם לא כתבו כך אלא בחו"ל, מה שאין כן בארץ ישראל, שהקניית קרקע בה לגוי עשויה אף היא להיות איסור מן התורה¹⁸.

¹ כתוב בתורה (דברים כ, יט-כ):

"כִּי תִצְוֶה אֶל עֵיר יְמִימִים רַבִּים לְהִלָּחֵם עֲלֵיהֶם לְתַפְשָׁהּ לֹא תִשְׁחִית אֶת עֵצָה לְנִדְחַ עֲלֵיו גִּרְזֵן כִּי מִמֶּנּוּ תֹאכַל וְאִתּוֹ לֹא תִכְרֹת כִּי הָאֲדָם עֵץ הַשֵּׂדֶה לְבָא מִפְּנֵיךָ בְּמִצְוֶה. רַק עֵץ אֲשֶׁר תִּדְעַ כִּי לֹא עֵץ מְאָכָל הוּא אִתּוֹ תִשְׁחִית וְכָרְתָּ וּבְנִיתָ מִצְוֶה עַל הָעֵיר אֲשֶׁר הוּא עֹשֶׂה עִמָּךְ מִלְחָמָה עַד רְדָתָה".

בגמרא (בבא קמא צא ע"ב) הובאה ברייתא "רק עץ אשר תדע – זה אילן מאכל, כי לא עץ מאכל הוא – זה אילן סרק". ופורטו שם (ובהמשך – צב ע"א דיני ופרטי האיסור, ובבבא בתרא כו ע"א) ראו להלן. ובגמרא במכות (כב ע"א) מבואר שלוקים על לאו זה.

וכתב הרמב"ם (ספר המצוות לא תעשה נז):

"והמצווה הנ"ז היא שהזהירנו מהשחית האילנות כשנצור על עיר כדי להצר לאנשיה ולהכאיב לבבם והוא אמרו יתעלה (סוף פרשת שופטים) לא תשחית את עצה כי ממנו תאכל ואתו לא תכרות. וכן כל הפסד נכנס תחת לאו זה כגון מי שישרוף בגד לריק או ישבר כלי לריק גם כן הנה הוא

עובר משום לא תשחית ולוקה. ובסוף מכות (כב, א) התבאר שהקוצץ אילנות טובות לוקה ואמרנו ואזהרתיה מהכא כי ממנו תאכל ואותו לא תכרות".

ומבואר מדבריו שאין האיסור במצור בלבד, וכן אינו רק באילנות מאכל, אלא אם משחית לריק עובר בלאו. וכן פסק בהלכות מלכים (ו, ח): "אין קוצצין אילני מאכל שחוץ למדינה ואין מונעין מהם אמת המים כדי שייבשו, שנאמר לא תשחית את עצה, וכל הקוצץ לוקה, ולא במצור בלבד אלא בכל מקום כל הקוצץ אילן מאכל דרך השחתה לוקה".

ובהמשך כתב (שם ו, ז): "ולא האילנות בלבד, אלא כל המשבר כלים, וקורע בגדים, והורס בנין, וסותם מעין, ומאבד מאכלות דרך השחתה, עובר בלא תשחית, ואינו לוקה אלא מכת מרדות מדבריהם".

מבואר בגמרא (בבא קמא צא ע"ב) שיש שני מקרים שבהם מותר לכרות עץ מאכל: כאשר העץ מעולה בדמים, כלומר שהעץ שווה יותר לבנין מאשר לפירות, וכאשר העץ מזיק עצים אחרים.

ונראה שהגמרא נקטה שתי דוגמאות שבהן תיתכן תועלת בכריתת העץ: באחת יש תועלת בעץ עצמו יותר מבפירותיו, ובשנייה יש תועלת בסילוק העץ מפני שהעץ גורם נזק. וממילא הוא הדין במקרים נוספים שיש תועלת בכריתת העץ. וכן כתב הרא"ש שם (בבא קמא פרק ח סימן טו): "וכן אם היה צריך למקומו נראה דמותר". כלומר אם יש תועלת בסילוק העץ ממקומו מפני שצריך למקום למשהו אחר, מותר. וכן עולה מדברי הרמב"ם (הלכות מלכים ו, ח):

"אבל קוצצין אותו אם היה מזיק אילנות אחרים, או מפני שמזיק בשדה אחרים, או מפני שדמיו יקרים, לא אסרה תורה אלא דרך השחתה". כלומר האיסור לקוצץ אילן מאכל הוא רק כשעושה כן דרך השחתה, אך אם יש תועלת בכריתתו הדבר מותר. ונראה שלמדו זאת ממה שכתוב בתורה "לא תשחית את עצה", שדווקא השחתה אסורה. וכן ביאר הרמב"ם בתשובה (שו"ת הרמב"ם מהדורת בלאו סימן קיב):

"בדבר דקל בחצר יהודי מול חומת רשות הרבים, קרוב אליה מאוד. והוא ארוך וגבוה ונוטה על רשות הרבים. וסמוך לחומת רשות הרבים שממול לו מסגד וחצר מוסלמים. ובימות הסופות והסערות יש לחשוש לו (לדקל), שמא ישברוהו הרוחות ויהרוס את אשר קרוב לו ואת אשר ממולו. ועוד, כל זמן שבו פירות, מידים בו אבנים ומתמלאת החצר, שהוא נמצא בה, מן הרגימה וכבר הזיקה זאת הרגימה למספר אנשים ופצעתם בראשם ובגופם. המתיר הדין לכרתו (לדקל), אף על פי שהוא נושא פרי, בגלל אלו הסיבות המזיקות, הצפויות ממנו, אם לאו; יורנו הדרתו ושכרו כפול. התשובה: מותר לכרתו, כשצפוי ממנו אחד מאלו הנזקין וכן מותר לכרתו כדי להנות ממקומו או מדמי עציו, לפי שהתורה לא אסרה אלא לכרות על דרך השחתה לבד: אמר יתעלה לא תשחית את עצה וכו'. וכתב משה".

ורבנו ירוחם (מישרים נתיב לא חלק ב) כתב:

"וכל אילן שטוען כפי הראוי אסור לקוצצו זולתי למקומו או בעבור דבר חשוב ממנו אבל אם אינו טוען כראוי מותר".

על פי דברי הרא"ש פסק ה"ט"ז (יו"ד סימן קטז ס"ק ו) שמותר לכרות עץ מאכל אם רוצה לבנות במקומו בית דירה. ונראה שהוא הדין בנדון דידן, שרוצה לטעת במקום עצי פרי אחרים, אם התועלת בהם על ערך העצים שעוקר. [וראו עוד: שו"ת מהר"י באסן סימן קא; שו"ת צמח צדק (קרוכמל) סימן מא, שבדבריו אף מפורש ההיתר לצורך נטיעת עצים אחרים; כנסת הגדולה יו"ד שם הגהות בית יוסף אות לא; שו"ת חוות יאיר סימן קצה; שו"ת שבות יעקב חלק א סימן קנט; שו"ת שאילת יעב"ץ חלק א סימן עו; שו"ת חיים שאל (לחיד"א) חלק א סימן כב; שו"ת זרע אמת חלק ב סימן לג; חקרי לב מהדורה בתרא יו"ד סימן יא; שלחן ערוך הרב חו"מ הלכות שמירת גוף ונפש ובל תשחית סעיף טו; שו"ת השיב משה יו"ד סימן לו; שו"ת חתם סופר חלק ב יו"ד סימן קב. וראו עוד בדבריו בקובץ תשובות סימן ל לענין קציצת אילנות כדי לעשות את המקום שדה יבואה ומשמע שמשווה את דינם לעוקר כדי לבנות; שו"ת טוב טעם ודעת מהדורה ג חלק ב סימן ח; שו"ת חיים ביד (למהר"ח פאלאג'י) סימן כד; שו"ת בנין ציון סימן סא; שו"ת אבני צדק (יו"ד סימן מה); שו"ת בית שלמה (דרימר, יו"ד חלק א סימן קצא); שו"ת שואל ומשיב מהדורה רביעאה חלק א סימן כח; שו"ת בית יצחק יו"ד א סימן קמב; ערוך השולחן יו"ד סימן קטז סעיף יג; שו"ת מערכי לב (יו"ד סימן לג); שו"ת יביע אומר חלק ה יו"ד סימן יב].

ובשו"ת בית יעקב (לרבי יעקב בן שמואל מצויזמיר, סימן קמ) חלק על ה"ט"ז וטען שדין זה שנוי במחלוקת בין הרא"ש לתוספות. ובשו"ת מהר"י אשכנזי (יו"ד סימן לג) כתב כעין דבריו ודקדק גם מהרמב"ם – שלא הזכיר את היתר "צריך למקומו" – שחולק הוא על הרא"ש. ולמעשה היתר רק על ידי גוי ובאופן שיעקור את העץ עם שורשיו ויטעהו במקום אחר.

אך החיד"א (חיים שאל שם) האריך בדחיית ראיות הבית יעקב ובהוכחות מהפוסקים הנ"ל ומאחרים שלא כדבריו. ואף החתם סופר (הני"ל) כתב שאין דברי הבית יעקב נכונים, ושו"ת בנין ציון הני"ל ושו"ת בית יצחק (הני"ל) גם הם דחו את ראיותיו. וסוף סוף למעשה ודאי שהעיקר להלכה ככל הפוסקים הנ"ל המתירים, ולא כיחידים האוסרים, ובפרט כשגם לדעתם האיסור שנוי במחלוקת (ואשר למהר"י אשכנזי שנקט שהאוסרים הם התוספות והרמב"ם – הרי לפנינו תשובת הרמב"ם שבה היתר בפירוש ולא הייתה לפניו, ואילו ראה תשובה זו ודאי לא היה אומר שהרמב"ם אוסר). וראו עוד ביביע אומר (הני"ל), שאף הוא האריך בהיתר זה בראיות מפוסקים רבים ובדחיית ראיות האוסרים.

אמנם הנצי"ב (שו"ת משיב דבר חלק ב סימן נו) פקפק על ההיתר לכרות לצורך מקום העץ, וביאר שאף בל תשחית השאלה היא של רווח ותועלת מול הפסד וכל שיש תועלת מרובה על הנזק אין זה בכלל בל תשחית, חמור דינה של השחתת עצי פרי, שבהם החמירה התורה וחיובה מלקות על קציצתם.

לדעתו אין להוכיח מן המקרים שבגמרא שמותר בכל מקום שהקציצה היא לרווח: אין ללמוד מן ההיתר לקוצץ כשהעץ מעולה בדמים, שכן היתר זה הוא משום שהעץ במקרה הזה הוא נחשב כעיקר פירות העץ והוא תכלית העץ ולכן מותר לקוצצו, אך במקום שהקציצה היא השחתה לעץ והרווח הוא צדדי מהמקום שהתפנה, אסור לקוצץ. כמו כן אין ללמוד מההיתר לקוצץ כשהעץ מזיק לעצים אחרים, שכן ההיתר הוא משום שההימנעות מהכריתה מזיקה לעצי פרי אחרים ואין עדיפות לעץ המזיק על פני העץ הניזוק. והוסיף הנצי"ב שאמנם מותר, ואף חובה, לקוצץ עץ המזיק לאחרים כמבואר במשנה בבבא בתרא כד ע"ב (ועיינו עוד שם כו ע"א), אבל היזק שמזיק העץ לרכושו של בעל העץ עצמו אינו סיבה להיתר אם לא מדובר בנזק לעצים אחרים (יש להעיר שסברא זו היא ההפך מסברת השבות יעקב חלק א סימן קנט הני"ל, שנקט שקציצה למניעת היזק לחברו היא היתר מחודש יותר מזו שלמניעת היזק לנכסי הקוצץ עצמו, וכעין זה גם דעת הבנין ציון, שכפי שיובא להלן סבר שקציצה לטובת ולתועלת חברו – שלא בשליחותו – אסורה, ודווקא כשהנחנה מהקציצה קוצץ בעצמו או על ידי שליח אין זו השחתה).

ולדעתו זה ביאור דברי הרמב"ם שפירט את היתרי הקציצה: "אם היה מזיק אילנות אחרים, או מפני שמזיק בשדה אחרים, או מפני שדמיו יקרים", בניגוד לרא"ש שהתיר במפורש כריתת עץ פרי לצורך מקומו.

אך גם דברי הנצי"ב נסתרים מתשובת הרמב"ם שהובאה לעיל, שהתיר כריתת עץ במקום שהנזק היה מחמת האבנים שהושלכו, וכן כתב במפורש שמותר לכרות כדי ליהנות ממקומו, וזאת משום שכל שנעשה לתועלת אינו דרך השחתה. תשובות הרמב"ם לא היו לעיני הנצי"ב, וגם כלפי דבריו יש לומר שלו ראה את המפורש בדבריו בתשובתו לא היה מדקדק מלשונו להפך.

ויש להוסיף שדברי הנצי"ב מוקשים לכאורה גם מההיתר לקוצץ אילן שפירותיו מועטים ביותר עד שאינם מצדיקים את הטיפול בו, כפי שמבואר בגמרא בבבא קמא (צא ע"ב) ובבבא בתרא (כו ע"א) וברמב"ם (הלכות מלכים ו, ט). ואכן הנצי"ב עצמו ביקש דווקא להסתייע מהמבואר שם שאסור לקוצץ אפילו דקל המוציא קב תמרים בשנה בלבד, אף שמדובר בכמות קטנה מאוד, אלא שסוף סוף מוכח משם אמנם חומר האיסור, אבל בה בעת מוכח מבואר שאם מוציא פחות מכמות זו – מותר, אף שהתועלת היחידה היא אכילת פירותיה מאד, אלא שסוף סוף מוכח משם אמנם חומר האיסור, במקומו, שאף היא לא נדרשה אם כי קיימת ממילא. ואמנם נראה שהנצי"ב עצמו הרגיש בכך וביאר שהיתר זה הוא משום שאילן המוציא פחות מכמות זו כבר אינו נחשב "עץ פרי" (כך משמע מלשונו "וכל הטוען קב מיקרי עושה פירות", היינו שלכן אסור לקוצצו, ומשמע שאם עושה פחות אינו קרוי "עושה פירות"). אך מהגדרת הרמב"ם, שמיעוט הפירות המתיר את הקציצה הוא היותם "דבר מועט שאינו ראוי לטרוח בו", משמע שההיתר אינו משום שאין אלו נחשבים "פירות", שאילו כך היה, הייתה הדעת נותנת שהכמות הנדרשת תהיה מוחלטת ולא תלויה ביחס בינה לבין הטרחה. ואמנם לאידך גיסא נראה שאין ההיתר משום תועלת, שהרי כאמור לעיל לא נדרשה תועלת מוגדרת – ולו של שימוש במקום – ואם משום חיסכון הטרחה, הרי יכול להזניח את העץ ללא טיפול ומכל מקום לא לעוקרו. אלא שעץ שפירותיו מועטים כל כך אין עקירתו מוגדרת 'השחתה', אף שעץ פרי הוא ואף שאין תועלת בעקירתו, ולכן אין בו איסור.

ואמנם הנצי"ב שם הוסיף שגם אם יש היתר לקצוץ אילן לצורך מקומו – כפי שהוא אף לשיטתו לדעת הרא"ש – יש לפקפק אם ההיתר הוא גם כשהנאה ממקומו של העץ תהיה רק על ידי בניית בית שם, ולא על ידי שימוש במקום הפנוי כמו שהוא, שהרי שמא לבסוף לא תצליח הבנייה ולא תתבצע, וכדרך שחששו לכך לענין היתר סתירת בית כנסת כדי לבנות אחר במקומו.

סברא זו אינה נסתרת אף מדברי הרמב"ם בתשובה הנ"ל, ולכאורה יש לה מקום גם לגבי קציצת אילן לצורך נטיעת אילנות אחרים. אך מכל מקום אין לה ראייה מדברי הראשונים, ואף הנצי"ב לא אמרה אלא כמסתפק. ובפשוטות כיוון שמוכח מהרמב"ם (בתשובה) והרא"ש כאחד שההיתר אינו דווקא למטרות מסוימות, אלא כל שאין זו דרך השחתה – אם המטרה היא תועלת, גם אם לבסוף לא תושג תועלת זו, אי אפשר להגדיר את הקציצה דרך השחתה (ואמנם החתם סופר הנ"ל כתב שהקוצץ במחשבה לתועלת והתברר שלא הייתה תועלת עבר והסתכן, ראו שם, אבל בדבריו מדובר בטעות מעיקרא ולא כשהקציצה הייתה למטרה שרווחה באמת עולה על ערך העץ ורק לאחר מכן השתנה המצב ולא הושג אותו רווח). ועל כל פנים, אין הנצי"ב – ואף אם נצרף אליו את סברת שו"ת בית יעקב ומהר"י אשכנזי הנ"ל – מכריע נגד היתר המפורש ברמב"ם, ברא"ש וברבנו ירוחם ונגד הכרעת הטי"ז וכל הפוסקים הנ"ל שעימו, וכל שכן שאין ספקו מוציא מידי ודאם. (וראו עוד בבית יצחק הנ"ל שאף הוא ירד לסברה ולדקדוק מהרמב"ם שיש לחלק בין תועלת שבפינוי המקום לבדו לתועלת של שימוש בעצים וכדומה, ודחאם. ומכל מקום חילק בין שימוש במקום לצורכי בנייה – ואולי הוא הדין נטיעת עצים יקרים יותר – לשימושים אחרים, וראו עוד להלן).

אמנם אף במקום שהקציצה מותרת מעיקר הדין, כתב היעב"ץ (שו"ת שאילת יעבץ חלק א סימן עו) שעדיף לקצוץ על ידי גוי, וכן אם ניתן לטעת את העצים במקום אחר הדבר עדיף. וכך כתבו גם החיד"א (שו"ת חיים שאל חלק א סימן כג), החתם סופר (שו"ת חתם סופר חלק ב יו"ד סימן קב) ושו"ת אבני צדק (יו"ד סימן מה) – ולדעתם מכל מקום עקירה על מנת לנטוע אינה טעם מספיק להתיר מצד עצמה (כפי שציידד היעב"ץ, אלא שבתור סניף יש לה מקום, ולדעת האבני צדק די בה כסניף לא רק כשעיקר הדין הוא להתיר, אלא אף כשמעיקר הדין יש ספק שקול). ובשו"ת בית שלמה (דרימר, יו"ד א סימן קצא) הביא גם הוא את העצה של קציצה על ידי גוי. גם הבית יצחק נקט עצות אלה להלכה – ובנדונו למעשה לא התיר אלא אם אכן כך ייעשה. הבית יצחק אף הוסיף להצריך שלא היהודי בעל הקרקע יאמר בעצמו לגוי לקצוץ את האילנות, וכן שטרם האמירה (שעל ידי אחר) ימכור את הקרקע והאילנות לגוי, ואחרי הקציצה יקנה ממנו. לעצה זו, לפחות לענין מכירת האילן עצמו, הסכימו גם האבני צדק והבית שלמה, ובענין זה נרחיב עוד להלן.

היעב"ץ (שם), שו"ת חיים שאל (שם), חתם סופר (שם), שו"ת טוב טעם ודעת סימן ח (הנ"ל), שו"ת חיים ביד (סימן כד).

שו"ת חקרי לב (מהדורה בתרא יו"ד סימן יא, הנ"ל, וראו שם שסובר שמחמת הצורך שבנדונו אין צורך בקציצה על ידי גוי או עקירה על מנת לנטוע במקום אחר, אך באופן שאין בו היתר ברור או לפחות ספק הנוטה יותר להיתר – אין להתיר אף בצירוף העצה של עקירה על מנת לנטוע), שו"ת בנין ציון סימן א (הנ"ל, אף שגם הוא כתב שאם אפשר לעשות כדברי היעב"ץ והחתם סופר – עדיף), מערכי לב (יו"ד סימן לג), ובדרכי תשובה סימן קטז ס"ק נא הביא בשם שו"ת אבני צדק שרוב הפוסקים חולקים על היעב"ץ.

בבא קמא צא ע"ב; רמב"ם הלכות מלכים ו, ט.

שם. וכפי שהוזכר לעיל יש אמנם תועלת בקציצה זו – בפינוי המקום, אך לא נדרשה כוונתה לתועלת זו או שימוש מוגדר שלא מיועד המקום שיתפנה. ונראה שההיתר הוא משום שעקירה כזו אינה מוגדרת השחתה.

שם.

וראו גם בלשון רבנו ירוחם (מישרים נתיב לא חלק ב):

"וכל אילן שטוען כפי הראוי אסור לקוצצו [...] אבל אם אינו טוען כראוי מותר והכל לפי האילן ולפי הארץ".

שאו מותר לכרות אפילו עצי פרי מניבים כמבואר לעיל.

בבבא קמא (צא ע"ב) מבואר, כאמור לעיל, ההיתר לקצוץ את האילן לצורך שימוש בעץ עצמו "אם היה מעולה בדמים", ומשמע שלא די ברצון או צורך להשתמש בעץ עצמו אם ערכו של שימוש זה אינו עולה על ערכו של העץ לפירות. אף לגבי קציצת אילן לטובת אילן אחר משמע שם (צב ע"א) שההיתר מבוסס על "גופני קני דיקלי", היינו שהותרה קציצת הדקל לטובת הגפן, שלא תיזק על ידו דווקא משום שהתועלת הכלכלית בגפנים רבה יותר.

ואמנם יש מקום לעיין באמור שם (צא ע"ב-צב ע"א) כדלהלן (לשון רש"י משולבת בסוגריים):

"ואם היה מעולה בדמים (דמיו יקרים לבנין יותר משבח פירותיו) – מותר. תניא נמי הכי: רק עץ אשר תדע (קרא יתירא הוא דהוה ל"י למכתב רק אשר לא הוא מאכל) – זה אילן מאכל (וה"ק רק עץ אשר תדע אם אינך יודע קרוב למצור אלא הוא קחנו ואפילו הוא של מאכל), כי לא עץ מאכל הוא – זה אילן סרק; וכי מאכל שטופו לרבות כל דבר, מה ת"ל כי לא עץ מאכל? להקדים סרק למאכל; יכול אפילו מעולה בדמים (לקורה יותר מפירות יהא סרק קודם לו)? ת"ל: רק (מיעט הקדמה)".

לכאורה בברייתא שהביאה הגמרא לבאר את ההיתר של "מעולה בדמים" מבואר שלמרות שפשוטו של מקרא הוא שאסור לכרות עץ מאכל לצורך המצור בשום תנאי, דרשת המקרא מוציאה אותו מפשוטו ומפרשת אותו כך: אם אין עץ באזור המצור שתוכל להשתמש בו לצורך המצור, אלא עץ מאכל – מותר לכרות אפילו עץ מאכל. אך אם יש עץ סרק שאפשר להשתמש בו, חובה להקדימו לכריתה, ואסור לכרות עץ מאכל כל עוד אפשר להשתמש בעצי סרק. ולאחר שלמדנו את הפסוק כך, מוסיפה הגמרא ודורשת וממעטת עוד שאפילו איסור זה אינו אמור אם עץ המאכל "מעולה בדמים".

לפי זה, לכאורה משמע שאם אין דרך להשיג את התועלת הרצויה אלא באמצעות כריתת עץ המאכל ("אם אינך יודע קרוב למצור אלא הוא") מותרת כריתתו בלי תלות בחשבון הכלכלי, והיתר נוסף הוא כשיש תועלת כלכלית. ולכאורה לפי זה היה מקום לומר שאם מטרת הכריתה היא שימוש במקומו של אותו עץ, שמטבע הדברים אינו מטרה שאפשר להשיגה בדרך אחרת – יהיה הדבר מותר גם אם התועלת בכך אינה כלכלית. אבל לאידך גיסא בהמשך דברי הגמרא "גופני קני דיקלי" משמע שגם תועלת שאין דרך אחרת להשיגה (כמו השבחת הגפנים הגדלים בסמוך לדקל וניזוקים בגינו) אינה מתירה את קציצת האילן אלא אם הדבר מניב רווח כלכלי.

ייתכן שאפשר לדחות ראייה זו ולומר שההיתר אינו תלוי בכך, והאמירה "גופני קני דיקלי" אמנם באה אלא לנמק את העדפת הגפנים על הדקלים, אבל הוא הדין שאילו הייתה להם עדיפות מסיבה אחרת שאינה כלכלית דווקא – הקציצה הייתה מותרת. אך מאידך גיסא, גם את הראייה להיתר יש לדחות ולומר שמה שמבואר בגמרא שלתועלת המצור מותר אפילו לכרות אילן מאכל אם אין אילן סרק באזור הוא משום שהמצור וכיבוש העיר עשויים גם הם להניב תועלת כלכלית העולה על שוויו של העץ, ואדרבה, למרות זאת אם אפשר להפיק את אותה תועלת על ידי אילן סרק – אסורה קציצת אילן המאכל, וההיתר של מעולה בדמים שנאמר כהיתר נוסף נדרש כדי לומר שאם שוויו העץ לקורות עולה על שוויו לפירות מותר לקצוץ אותו אף על פי שאפשר להשתמש באילן סרק לקורות. מה שאין כן כריתת העץ לצורך המצור, שתועלתה אינה נובעת מעדיפות שוויו העץ לקורות על פני שוויו לפירות, אלא מצורך זמני ונקודתי של המצור – ובה לא הותרה הקציצה, אף שיש בה תועלת כלכלית, אם אפשר להפיק תועלת דומה באמצעות קציצת עצי סרק.

ובפירושי הגאון ורבנו חננאל (בשיטה מקובצת שם) אף את האמור בענין "מעולה בדמים" לא פירשו לענין עץ השווה לקורות יותר משוויו לפירות אלא לענין המצור, שאם עץ הסרק מעולה בדמים בהשוואה לעץ המאכל, מותר ומוטב לקצוץ את עץ המאכל ולא את עץ הסרק לצורך המצור. ולדבריהם נמצא שאין כאן שני דינים אלא דין אחד המצוי כולו במישור הכלכלי: לצורך המצור יש הכרח והיתר (שיכול להיות מחמת התועלת הכלכלית, מחמת פיקוח נפש או מדיני המלחמה) לכרות עצים. הנחת היסוד היא שבדרך כלל יש בכריתת עץ מאכל יותר השחחה מכריתת עץ סרק, ולכן אפשר לכרות את זה או את זה – חובה לכרות את עץ הסרק ולהינעם מכריתת עץ המאכל. אך אם אירע שעץ הסרק הוא היקר יותר – מוטב לכרות את עץ המאכל. כפירוש זה מבואר גם בדברי רבנו ירוחם (מישרים נתיב לא חלק ב): "ואילן סרק שאינו עושה פירות קוצצו קודם מאילן מאכל ואם שוה הסרק יותר מותר לקצוץ אילן מאכל קודם". וכעין פירוש זה הביא המאירי (שם), וביאר שמזה נלמד גם דינים של הגפן והדקלים, שהכול תלוי בעדיפות הכלכלית.

נמצא שעל כל פנים לא מצינו היתר לקצוץ אילן מאכל שלא לתועלת כלכלית, כפשט הלשון "מעולה בדמים" וכפשט דברי הגמרא לענין גפנים ודקל. ואפילו אם נאמר שלא נדרשת דווקא תועלת כלכלית, עדיין מדובר בתועלת ברורה ואובייקטיבית של הניצחון במלחמה, וודאי שאין מקור להתיר קציצת עץ פרי מחמת רצון סובייקטיבי בהנאה או תועלת אחרת, שבמבט אובייקטיבי פחותה בערכה מזו של פירות העץ. ואף אם נניח שאפשר לפרש את הגמרא גם בדרך שנוכל להסיק ממנה היתר גם לזה, כל עוד לא הוכחה פרשנות זו, יהיה כאן לכל הפחות "ספק דאורייתא" ומדברי הפוסקים אכן נראה שלא התיירו באופן זה, וכאמור בהערה הבאה.

¹¹ בדברי הרמב"ם והרא"ש לא התפרשו תנאי ההיתר. אך המבואר בדברי הרמב"ם במשנה תורה לענין קציצה מחמת היזק לעצים אחרים אינה אלא האמור בגמרא בפירוש, ובוודאי שיתפרש כדרך שמתפרשת הגמרא, ואף כדבר הלמד מענינו מדין "דמיו יקרים" המוזכר בסמוך. המציאות המתוארת בתשובת הרמב"ם היא בוודאי כזו שהתועלת – גם הכלכלית – עולה על ערכו של העץ, מניעת נזקי גוף שאולי אף עולים כדי סכנת נפשות ונזקי ממון משמעותיים. הרמב"ם עצמו הוסיף שהוא הדין שהקציצה מותרת אם דמיו יקרים או לצורך השימוש במקומו, וגם כאן מסתבר שצורך מקומו יתפרש על דרך שאר אופני ההיתר של דמים יקרים ומניעת היזק, היינו תועלת כלכלית (ולהלן יובאו דברי הבית יצחק שהוכיח מדברי הרמב"ם בפירוש המשנה שלא נאמר ההיתר אלא במקום שיש תועלת כלכלית הניכרת לכול!). גם צורך מקומו המדובר בדברי הרא"ש עשוי להתפרש כצורך כלכלי – לבנייה או נטיעה השווה יותר. ואמנם דרכם של הפוסקים לפרש ולא לסתום, אך כיוון שפשוט הגמרא מורה שנדרש צורך העולה בערכו הכלכלי על העץ הנכרת, קשה להניח שהרא"ש התכוון לחדש היתר מעבר לאמור בגמרא, ואדרבה, כלפי אפשרות זו יש לומר שאם לכך התכוון – היה לו לפרש. ומתוך שלא פירש נראה שדיבר מן הסתם הצורך ותועלת כלכליים. לחלופין יש לפרש ש"צריך" שנקט היינו הכרח וצורך גדול – אובייקטיבי – שהדעת נותנת שהוא שקול כמו תועלת כלכלית (וכך פירשו בדבריו החוות יאיר והיעב"ץ, כפי שיבואר להלן).

הט"ז וכנסת הגדולה שהובאו לעיל דיברו על קציצת עץ לצורך בניית בית שחזקתה שהיא בבחינת רווח כלכלי (וכפי שיובא להלן מהיעב"ץ). ובדברי רבים מהאחרונים שלאחריהם מודגש תנאי זה ומפורש עוד יותר, וחלקם אף לא הסתפק בדרישה לתועלת כלכלית, או תועלת אובייקטיבית השקולה לה, אלא הצריך שתהיה התועלת המדוברת בבחינת צורך חיוני והכרחי וכדלהלן (דברי הפוסקים המובאים מצויים במקומות שצוינו לעיל ולא חזרנו על מראי המקומות):

לשון שו"ת צמח צדק היא: "כשהשבח דגופני מחמת עקירת האילן שוה יותר מהשבח שהיה באילן גופא שרי למיעקרה משום דאיסור קציצה באילן שעושה פירות הוא משום כל תשחית ובכי האי גונא דליכא משום כל תשחית שרי". החוות יאיר כתב: "וני"ל גם מ"ש הרא"ש להתיר לצורך מקום ר"ל שרוצה לבנות שם או לתקן לו במקומו דבר הנצרך לו מה שאין כן להרחיב חצירו ולצורך טיול ותוספת אור ורווח בעלמא לא אמר".

בשאלת יעב"ץ מבואר: "...שאף לכל דבר צורך הותר. ואפי' לדבר הרשות... וגדולה מזו הותר הרב בט"ז... ואולם לא ביאר היטב דבריו הרב ז"ל: אם הבית היה מעולה בדמיו מן האילנות אזי י"ל כן. וסתמא ודאי כך הוא... מכל מקום היה לו ז"ל לפרש... ובאופן זה שאין לו ריוח כל כך בדבר אפילו הוא שוה בשוה לבי נוקפי להתירו להדיוט, ולשון הרא"ש הכי דייק, דבצריך למקומו משמע דלא סגי ליה בלא"ה, אלא דוקא כשהוא מוכרח לכך שהמקום צר אצלו ודחיק ליה עלמא. אבל לבנות שלא מדוחק. צריך עכ"פ שיהא ריוח חזק בדבר כנוכר. ואף בזה נ"ל שאינו ממדת חסידות...". גם שו"ת זרע אמת (הני"ל) והחיד"א (חיים שאל סימן כב הני"ל) סמכו את ידיהם על דברי החוות יאיר. וסיים החיד"א: "ודבריו א"צ חיזוק דודאי בעינן שיהא דבר נצרך יותר מהאילן לדעת רובא דעלמא שזה הענין שרוצה לעשות שוה יותר מהאילן". כלומר צורך אובייקטיבי "לדעת רובא דעלמא" "השווה" – לשון המלמדת כשלעצמה על שווי כלכלי, ובהקשר של "דבר נצרך" באה כנראה לרבות צורך הכרחי שאמנם אינו כלכלי, אבל בשל היותו הכרחי נתפס אובייקטיבית כ"שווה" – "יותר מהאילן". וכך אכן המשיך החיד"א וביאר: "דאי אמדינן [כך צ"ל, וכדפוס ראשון ושלא כדפוסים המאוחרים שהעתיקו "אמרנין"] דעת רובא דעלמא דהו קייצי אילנא משום האי רווחא כי נצרך טפי יותר מהאילן... שרינן לקוץ". [אגב נעיר שהחיד"א הביא בתשובתו גם מדברי השבות יעקב וציין למקומם "בראשון" כלומר חלק א' "סימן קטז", ולכאורה הוא פלא, שהרי תשובת השבות יעקב היא בסימן קנט, כנ"ל, אלא שעיון בשו"ת חיים שאל דפוס ראשון מלמד שהחיד"א ציין אכן לסימן קנט, אלא שסיכל את האותיות וכתב "סימן קטן", ומדפיסי הדפוסים הבאים לא עיינו במקור "ותיקנו" את ה' לז'...]

החתם סופר אף כתב שאף אם יש ספק בדבר, "כל דלא בריא שיהיה ריוח הקציצה יותר מהפירות דטעין אילנא אסור למקציצה וסכנה איכא אפי' בספיקא שלא כדרך השחתה כנ"ל אך אי איכא רווחא אפי' רק בצריך למקומו לבנות בתים בזמנינו ובמדינתנו, דודאי עדיפא מדיקלא, בלי ספק שרי".

הבנין ציון כתב: "דהיכא דמעולה בדמים או שצריך למקומו מותר לקצוץ מי שיגיע לו הריוח או ע"י עצמו או ע"י שלוחו ואין כאן איסור או סכנה אבל לישראל אחר שרוצה לעשות בשבילו לטובתו אסור" – הרי שהצריך תועלת כלכלית, ואף הוסיף להגביל שאין אדם רשאי לקצוץ לטובתו של חברו (שלא בשליחותו), אף שלהלה יש תועלת כלכלית ונמצא שאובייקטיבית אין זו "השחתה" לכאורה וגם הקוצץ עצמו אינו מתכוון להשחתה אלא לטובת חברו, כיוון שכלפיו יש בפועל נזק בדבר.

גם הבית יצחק כתב: "ירוב הפוסקים התירו לצורך מקומו יש לדון ולהתיר אך י"ל דוקא לצורך דבר חשוב כגון בית דירה משא"כ לצורך תשמיש שאינו חשוב כ"כ... אין להתיר כיון שכי' הר"מ בפי' המשניות דבעי שיהיה לעצים מחיר גדול עד שיהיה ניכר לכל שתועלתו בהכרתו יותר מלהניחו ע"כ קשה להתיר בנדון דידן".

ואף ערוך השולחן כתב: "ודווקא כשצריך למקומו לבנינים אבל להרחיב לטיול בעלמא אין לקצוץ".

וביביע אומר סיכם: "סוף דבר הכל נשמע, שהעיקר להלכה שמותר לקצוץ אילני מאכל כדי להרחיב דירתו אשר היא כיום דחוקה ומצומצמת... ומכל מקום אם מרחיב דירתו לטיול ולהרוחה בעלמא, או לנוי וליופי, אין להתיר קציצת האילנות בשביל כך".

אכן מצאנו פוסק יחיד – אף כי חשוב וקדום – והוא מהר"י באסן שהתיר בפירוש קציצת אילן אף לצורך בניין שאין בו תועלת כלכלית וגם אינו צורך הכרחי. אלא שגם הוא סיג את דבריו לבנייה שהיא "לנוי כמנהג רוב הבונים", ובהרחבה ביאר "כיון שכך דרכם של בני אדם שמוציאין ממון רב בבנין בתים ועליות מרווחות, אף על פי שאם בא להשכירם יהיה השכירות אחד מעשרה ממה שהיה מרויח הממון שהוציא, ומכל מקום עושים כן בשביל הנאת גופם... או בשביל שהוא דבר מתקיים" (וראו עוד בדברי החיד"א בחיים שאל שם שהביא מדבריו), כלומר: אכן אין מדובר ברווח כלכלי ואף לא בצורך הכרחי, אך מכל מקום מדובר בדבר שבעיני רוב בני אדם נחשב לתועלת ולא להפסד והשחתה. הנהו שבשאלה לכאורה אינו עונה על הגדרה זו (אלא אם "חיוויה" המדוברת בשאלה מכוונת לחווייה שתועק למבקרים בתשלום באופן שיש להניח שהדבר יניב רווח גדול מזה שיניבו עצי השסק. מדברי השואל מכל מקום לא משמע שזה מדובר).

לבד מזאת, מדובר כאמור בפוסק יחיד שוודאי אי אפשר להכריע על פיו באיסור תורה נגד כל הפוסקים הני"ל – רוב מניין, פוסקים קדומים ומאוחרים כאחד, ושבהם אף מי שראה את דברי מהר"י באסן ולמרות זאת לא פסק כמותו, החיד"א – ואף הוא עצמו לא סמך על סברתו למעשה וכתב בסוף דבריו שאם יש בבנייה "צורך גמור" – ההיתר ברור, אבל אם לא "אף על פי שאני מתיר כמו שכתבת, אם יש חולק – אליו תשמעון באיסור תורה" והרי עניינו חולק שיש חולקים רבים, וסייים "אך אם יסכימו בעלי הוראה אני נמנה עמהם להתיר" ולא הסכימו, כאמור.

¹² בשאלת יעב"ץ מדובר בעקירת אילן לצורך הרחבת בית כנסת, היעב"ץ צירף את הסברא של 'דבר מצווה'. המצווה היא מצווה דרבים, ונוסף לכך מדובר בבנייה שמטבעה יש לה גם ערך כלכלי העודף על ערך האילן, והטעם של מצווה לא הובא אלא כתוספת טעם ולא כעיקר, וכלשונו: "וכבר אמרו אם היה מעולה בדמים מותר... הרי בפירוש שאיסור זה הותר מכללו אפי' להדיוט כל שאינו דרך השחתה... וק"ו מעתה לגבוי ולדבר מצווה".

בבאר שבע (תמיד כט ע"ב) הקשה כיצד התירו קציצת עצי פרי למערכה ולמה דנו על כך רק מצד יישוב ארץ ישראל ולא מצד איסור השחתת אילן מאכל, ו"שמא י"ל דלצורך מצווה גדולה כי הכא מותר". הרי שאף הוא לא כתב כן אלא ב"מצווה גדולה", וגם זאת רק בתורת "שמא" (ולגוף קושיותיו ראו משנה למלך הלכות איסורי מזבח ז, ג).

בפנים יפות (דברים כ, יט) ביאר שהיתר זה וכן היתר כריתת עצי פרי או ענפיהם לצורך בניית סוכה (ככתוב בנחמיה ח, טו: "ויביאו עלי זית וגו' ועלי עץ עבות", וכפי שהתפרש בסוכה לז ע"א "עלי זית לסוכה", והיינו ענפים) או לצלילית קרבן פסח (בשפוד של רימון, כמבואר בפסחים עד ע"א) הם משום שצורך מצווה לא גרע מרווח כלכלי של "מעולה בדמים", אך גם בדבריו מדובר במצוות שהן חובה מדאורייתא ולא במי שרוצה להכניס עצמו לחיוב מצווה בעתיד או לעשות דבר מצווה שאינו חובה כלל. ויתר על כן, איסור כל תשחית קיים גם בשאר דברים ולא רק בקציצת אילן, אלא שחמור יותר בקציצת אילן, וכפי שהבאנו לעיל מדברי הרמב"ם. בדין כיסוי הדם נאמר בגמרא (חולין פח ע"ב) שההולך במדבר ורוצה לשחוט חיה או עוף למאכל ואין לו במה לכסות את דמו (חול המדבר אינו ראוי לכיסוי), שורף בגד ומכסה באפר או כותש דינר זהב ומכסה בזהב הכתוש (משום שקרוי "עפרות זהב"). במרדכי (חולין סימן תרנד) הביא עשה אחרת בשם הגאונים, והבית יוסף (יו"ד סימן כח) תמה עליה שאם עשה זו מעולה – כיצד התירו בגמרא לשרוף בגד או לכתוש דינר ולא לשחוט לבל תשחית? הדרכי משה (שם) ביאר שהשריפה או הכתישה הותרה דווקא

כשהעוף או החיה שווים יותר מהבגד או הדינר ואז אין זה בל תשחית (לכאורה אם לא ישחטם עתה ימותו או יאבדו, ולכן השחיטה, המחייבת את הכיסוי וממילא את השחתת הבגד או הדינר, היא צורך למניעת הפסד זה). עצת הגאונים הובאה ברמ"א שם, כת' ודנו בה נושאי כליו: הטי"ז (שם ס"ק יז) נחלק על הדרכי משה, ואילו השי"ך (שם ס"ק כט) הסכים לדבריו. הפרי חדש (שם ס"ק לג), שאף הוא חלק על עצה זו ועל דברי הדרכי משה, כתב שאם עצה זו הייתה מועילה, היה אסור לשרוף בגד בשביל הכיסוי, אף אם העוף שווה יותר וכו', כיוון שיש עצה אחרת וההשחתה מיותרת. ואם אינה מועילה – גם אם שווה העוף פחות, כיוון שרוצה ורשאי לאכול וצורך זה חשוב לו יותר משווי הבגד או הדינר, וכדי שיוכל לאכול הוא חייב לשחוט ולכסות את הדם – אין בשריפת הבגד או שחיקת הדינר משום בל תשחית.

ומכל זה נראה שלדעת חלק מהפוסקים לא די במצוות כיסוי הדם לבדה כדי להתיר השחתה (אפילו שאינה של עץ מאכל וכל שכן של עץ מאכל). ואף אם נאמר שבמצווה שהיא חובה יודו שיותר אלא שכיסוי הדם הוא חובה שאפשר להימנע ממנה על ידי ההימנעות משחיטה, מכל מקום לכל הפחות יש להוכיח מדבריהם לגבי הנדון שבשאלה, שגם הוא קיום מצווה שאינה חובה או הכנסת אדם עצמו לידי חוב. ואף הפוסקים שנראה מהם שמצוות כיסוי הדם מתירה את ההשחתה – אין ראייה שישברו כך גם בהשחתת עץ מאכל, ולא כל שכן כשההשחתה אינה מאפשרת את קיום המצווה לאחר הכניסה לידי חוב (שנעשית על ידי השחיטה) אלא נועדה רק כדי לאפשר את עצם הכניסה לידי חוב, ומה עוד שעצם הכניסה לידי חוב בנדון השחיטה היא לצורך אכילה, שהיא ודאי צורך גדול ובסיסי, ולא כך בעניינו, שאין כל הכרח מלבד עצם הרצון להיכנס לחיוב נוסף של מצוות התלויות בארץ וכו'.

ובבית יצחק הנ"ל הזכיר את דברי הבאר שבע והפנים יפות, וכתב שאף דברי הפנים יפות – אפשר שלא נאמרו אלא במצווה שיש בה עילוי קדושה לעץ הנכרת, כגון שימוש בו למזבח או לסוכה. ורצה לבאר לפי זה את הסברא שבכיסוי הדם לא די כדי להתיר את ההשחתה (ויש להעיר עליו שצ"ן כמקור לסברא שיש בל תשחית בכך את התבואות שור והפתחי תשובה, בעוד למעשה מדובר במחלוקת ישנה וקדומה לתבואות שור, ובפתחי תשובה כלל לא הובא דבר בענינה).

עוד נציין כי בבנין ציון שהובא לעיל מדובר במי שרצה לשאת אישה ועל פי חוקי המדינה באותו מקום נדרש לכך רישיון ממשלתי שהותנה בהחזקת בית בבעלותו של הבעל, ובאותה עיר לא היה מקום לבנות בית אלא אם יעקרו עצים לצורך כך. נמצא שהעקירה היא לצורך מצוות פרייה ורבייה ו"לשבת יצרה", שמצאנו שהתירו איסורים בעבורה בנין הפלגת מעלתה שלא נברא העולם אלא בשבילה ובנין הגדרתה משום כך 'כמצווה רבה', גדר שדימויה הראשונים למצווה דרביים (ראו פסחים פח ע"ב ובתוספות שם; חגיגה ב ע"ב ובתוספות שם; יבמות ק ע"א; בבא בתרא יג ע"א ובתוספות שם; ערכי ב ע"ב, תוספות בגיטין לח ע"א; וכן ראו מגילה כז ע"א). למרות זאת לא נסמך הבנין ציון על צורך המצווה כטעם היתר בפני עצמו, ואף כמעט לא הזכירו כלל, אלא בסוף דבריו, לאחר שבירר את ההיתר מצד הבנייה כשלעצמה ומגדרי 'מעולה בדמים' ו'צריך למקומו', ולאחר שהוסיף עוד טעמי היתר וייצג לכתחילה לצרף גם את העקירה על ידי גוי ועל מנת לנטוע במקום אחר, ורק בהעדר אפשרות לכך היתר בלי זה וסיים: "אם לא יכול לחוש לתקנות האלה נלענ"ד שיותר לישראל בעצמו לעקור האילנות לצורך מקומו ובפרט בנדון זה שהוא לדבר מצווה שיבא עי"ז לכלל נישואין".

ואמנם בפרי חדש שהובא לעיל (בנוגע לשריפת בגד לשם כיסוי הדם) הביא ראייה מדברי הגמרא (ברכות ל ע"ב–לא ע"א): "מר בריה דרבינא עבד הלולא לבריה, חזנהו לרבנן דהוון קבדחי טובא, אייתי כסא דמוקרא בת ארבע מאה זוזי ותבר קמייהו, ואעציבו. רב אשי עבד הלולא לבריה, חזנהו לרבנן דהוון קא בדחי טובא, אייתי כסא דזוגיתא חירותא ותבר קמייהו, ואעציבו". וביאר: "אין כאן משום בל תשחית, משום דההיא הנאה דהוה ליה למר בריה דרבינא בלעציבו רבנן היה מחשיבו יותר מתי' זוזי. והכי נמי דכותה" (ובמהר"ץ חיות בברכות שם כתב כעין דבריו). ולכאורה מדבריו משמע שכל מצווה וצורך יש בהם כדי להתיר את ההשחתה, אם בעיני העושה הם שווים יותר מהדבר המושחת. אך מדברי הפוסקים הנ"ל משמע שלא סברו כמותו, ואף הוא לא אמר כן לענין השחתת עצי מאכל, שחמורה יותר כנ"ל וכפי שמתבאר מכל דברי הפוסקים בענין זה, ויש בה גם משום סכנה, כנ"ל. ולענין הראיה שהביא, מלבד שגם היא כאמור לענין דבריו עצמם אינה עוסקת בקציצת עצים החמורה יותר, עוד יד הדוחה נטויה – ואפשר לומר שזו סברת כל אותם פוסקים – שהרי אמרו שם בהמשך הסוגיה שיש איסור בריבוי, שחוק ומשמע שהדברים מוסבים על מעשים אלה, היינו שאותם שהיו "בדחי טובא" נכשלו או היו קרובים להיכשל, לדעת מר בריה דרבינא ולדעת רב אשי, באיסור זה, ולכן שברו את הכוסות היקרות להעציבם משום "אפרושי מאיסורא". וברשי"י לעיל שם (ברכות ל ע"ב) פירש על "בדח טובא": "נראה כמורק עולי", ואף לפי זה מסתבר שהוא הדין ל"בדחי טובא" שהוזכרו בסוגיה זו, שיש במניעת הדבר "אפרושי מאיסורא". ובמאירי (שם) כתב: "שמחה... ראו להם שלא להשתקע בה ושלא להרבות בה יותר מדאי. ואם הרבו בכך ראוי ליחידים שבהם להוכיחם והותר להם לעשות איזה דבר שלא בראוי כדי למנוע רוב שמחתם... כגון שבירת כלים נאים... שמא מתוך רוב השמחה הוא בא לידי קלות ראש", ואין ראייה מ"אפרושי מאיסורא" למצווה וכל שכן לצורך שאינו מצווה או למצווה שאינה חובה. ובשו"ת תורה לשמה (סימן ת) אכן למד מסוגיה זו לענין השחתה שמטרתה "אפרושי מאיסורא".

ונוסף כי כידוע כיום מנהג שבירת הכוס הוא בכל חתונה ומשום "זכר לחורבן" – ראו רמ"א אבהע"ז סה, ג). ובמקנה (קונטרס אחרון שם) ציין לדברי התוספות בברכות (שם) שמסוגיה זו מקור המנהג וכתב שאין בזה משום בל תשחית. וכן כתבו היפה ללב (חלק ב סימן תקס ס"ק ה) וערוך השלחן (אבהע"ז סימן סה סעיף ה), שכיוון שהשבירה היא לזכר לחורבן אין בה משום בל תשחית (וכן כתבו עוד פוסקים, ונחלקו אם ראוי משום כך לשבור כוס יקרה, ואין מקום להאריך בכל זה כאן, וראו ילקוט יוסף שובע שמחות א פרק יא הערה ד שאספס כעמיר גורנה). אך גם עשיית זכר לחורבן היא חובה שישודה בכתובים, "אם לא אעלה את ירושלים על ראש שמחתך": "ציון היא – דורש אין לה", וחז"ל תיקנו כמה תקנות מחמתה והרבו לדבר על חשיבותה, ואינה ראייה לצורך שאינו מצווה או אף אם יש בו מצווה אך אינה חובה, וכל שכן כשאין מדובר בהשחתת כלי אלא בהשחתת עץ מאכל, החמורה יותר.

¹³ ראו תמיד כט ע"ב לענין כריתת עצים לצורך המערכה שעל גבי המזבח, אף שהיא מצווה רבה היא (ובהערה קודמת הובאו דברי הפוסקים שדנו מדוע לא הוזכר שם גם השיקול של בל תשחית).

¹⁴ כך כתב הבית יצחק ומטעם שיש לחלק בין אמירה לגוי שהאומר עצמו צפוי ליהנות ממנה לאמירה שהאומר אינו צפוי ליהנות ממנה. והאריך במחלוקת הפוסקים אם יש חילוק גם בין אמירה של היהודי בעצמו לגוי שיקצוץ לבין אמירה שלו לגוי אחד שיאמר לגוי אחר. לכן כתבנו בסתם שיש מעלה שיאמר לאחר והלה יאמר לגוי הקוצץ בלי לחלק עוד בין אמירה על ידי יהודי אחר לבין אמירה לגוי שיאמר לגוי אחר.

¹⁵ עצות אלה הובאו בפוסקים כפי שהוזכר לעיל כסניפים להקל במקומות שבהם אין ההיתר מבורר דיו, כמו גם כסניף נוסף לרווחא דמילתא (ובעיקר משום השיקול של סכנה) אף כשמן הדין יש להתיר גם בלעדיו.

בנדון דידן אין ההיתר מבורר, אך מכל מקום יש צדדי היתר מכוח דבריהם של מהר"י באסן, שנקט שמעיקר הדין כריתת עץ שאין כוונתה השחתה אלא נעשית היא מחמת צורך כלשהו ומרצון חיובי מותרת, ושל הפרי חדש, שמשמע מדבריו שנקט כך לפחות בכל מקרה של צורך שיש בו צד מצווה (וכן נראה ממחר"ץ חיות כנ"ל). ויש מקום לפרש כך אף בדברי פוסקים נוספים שהובאו לעיל (בהקשר של השחתה לשם כיסוי הדם, זכר לחורבן וכו') שאמנם אין הכרח שדעתם להתיר בכל צורך כזה, כאמור, אבל אפשר שזו דעתם.

מסתבר שבעקירה ונטיעה במקום אחר, שסברת היתרה נראית ברורה ומבוססת למדי, ודאי שיש לסמוך על צירף זה ולהקל. כמו כן בעקירה על ידי גוי – אף שהחמירו בה כשלעצמה (והסתמכו עליה להתיר רק כסניף), מכל מקום אין בה איסור תורה אלא איסור דרבנן (כפי שכתב הבנין ציון וכפי שהאריך הבית יצחק להוכיח) שספקו להקל (וראו בדברי הבנין ציון שאף האיסור דרבנן שבדבר שנוי במחלוקת הפוסקים, שכן יש ראשונים הסוברים שלא נאסרה אמירה לגוי אלא באיסורי שבת, ואף שהענין להלכה אינו כך – גם זה מצטרף לכל השיקולים להקל, וכמו כן לא נאמר בה חשש סכנה – יש לסמוך ולהתיר. וכל שכן שיש להתיר אם יצטרפו שתי הסברות כאחד, היינו בעקירה על ידי גוי ועל מנת לנטוע במקום אחר.

¹⁶ הבנין ציון בתשובתו עסק ביהודי הזקוק לקנות קרקע מגוי לצורך בניית ביתו ולעקור את העצים הנטועים באותה קרקע, ואחרי שהביא את העצה של עקירת העצים על ידי גוי כתב: "כיון דבנדון השאלה עדיין לא נקנה המקום מישראל [צ"ל: לישראל] לכן טוב שיאמר לאינו יהודי המוכר שטרם יקנה המקום יעקור האילנות עם שרשיהו וינטעם במקום אחר דאז הוי אמירה לאינו יהודי במלאכת אינו יהודי שאף על פי שמהתוספות בב"מ (דף ז') נראה קצת שמסתפקים... מדברי הרמב"ן והר"ן... נראה שפשיטא להם שמותר". בדברים אלה לא מדובר על מכירה לגוי אלא על עיכוב הקנייה ממנו, אבל עיקרם של דברים הוא עדיפות שבעת עקירת העצים תהיה המלאכה מלאכתו של גוי.

ובנוגע למקרה הרגיל שבו אנו דנים, שהקרקע והעצים כבר של יהודי, דן שו"ת אבני צדק וצידד שאם הקרקע והאילנות הם של יהודי, צריך למכור את האילנות לגוי, ולא די באמירה לגוי, שכן יש לחוש שדינו של הגוי כ'פועל' שידו כיד בעל הבית, ולכן אף שאין שליחות לגוי ייחשב הדבר כאילו

היהודי קוצץ בעצמו. מה שאין כן אם האילן שייך לגוי, שאין עקירתו בידיו נעשית כפעולת פועל בעבוד בעל הבית היהודי. גם שו"ת בית שלמה הסכים שראוי לנהוג כך כדי "לצאת ידי כל פקפוק".

גם בבית יצחק דן באפשרות שהיהודי בעל הקרקע והאילנות ימכור אותם לגוי לצורך עקירת העצים (ואחר כך ישוב ויקנה אותם ממנו). תחילה דן אם יש תועלת במכירה כזו או שמא אין בה תועלת כיוון שהערמה היא, או כיוון שישיתכן שהאיסור הוא אף בקציצת אילנות של גוי. בענין ההערמה שבדבר הסיק: "בני"ד שמוכר לו אילנות המחוברין בקרקע הדבר תלוי באשלי רברבי. אך כיון שאינו קוצץ בעצמו רק הנכרי קוצץ ולכולי עלמא לא הוי רק איסור דרבנן... הערמה מותר". ובנוגע לאיסור קציצת אילנו של גוי הסיק שלענין איסור אמירה לגוי הדבר תלוי במחלוקת ראשונים אם היא אסורה בכל מצב שבו ליהודי עצמו אסורה הפעולה אף בממונו של הגוי, למשל בנוגע ללאו של "לא תחסום שור בדישו" האמור גם בנוגע לשורו של גוי, או שהיא מותרת בנוגע לממונו של הגוי כיוון שכך אין הגוי 'נראה כשלוחו', שלוחו ממש אינו כיוון שאין שליחות לגוי, אלא שהאמירה אסורה משום שנראה כשלוחו וכשאינו נראה כך – מותרת). וסיכם:

"סוף דבר הנה למכור לנכרי שיקוף הנכרי ויחזור ויקנה תליא באשלי רברבי מכל מקום כיון דהרא"ש מתיר בצריך למקומו לקוף ע"כ יש להקל למכור לנכרי הקרקע ואילנות... סיומא דפסקא כיון שיש בקציצת אילנות חשש סכנה ע"כ מסתפינא להקל בנידן דידי שא"צ למקום דירה. אך באופן שימכור האילנות והקרקע לנכרי וישראל אחר יאמר לנכרי [=תנאי זה הוא על פי דבריו שהובאו לעיל בדבר העדיפות של אמירה על ידי מי שלא יהנה בעצמו מהקציצה] שיעקור האילנות עם גושיהן עפ"י בקיאים שיהי' דבוק העפר עם השרשים שיוכלו לחיות הנני מסכים להיתרא". ומכל מקום, אף שהבית יצחק והאבני צדק התנו את ההיתר בתנאים אלה, שאר הפוסקים – אף אלה שצידדו בעקירה על ידי גוי דווקא, מה שבנדון דידן אכן נראה כמתחייב מצד הדין, כנ"ל – לא התנו את ההיתר בכך. לכן לא נקטנו חובה לנהוג כך אלא עדיפות בלבד. ולגבי עדיפות זו נקטנו כאבני צדק ובית שלמה שהסתפקו במכירת האילן, ומה גם שמסתבר שלגבי עדיפות זו יש מעלה גם במכירת האילנות ללא הקרקע (כשכפי שיתבאר להלן מוטב שלא למוכרה) גם לדעת הבית יצחק, שכן גם כך יש לראות את המלאכה כמלאכת גוי ואת הגוי כעושה למען עצמו, אף שגם היהודי נהנה מכך.

נעיר כי אפשרות הערמה זו עלתה כבר בשו"ת זרע אמת (חלק ב סימן לג) הנ"ל והוא דחאה, אלא שטעמו הוא משום שגם במקום שהותרה הערמה לא הותרה אלא לתלמיד חכם, ואין דין בזמן הזה לתלמיד חכם. וסברה זו שייכת לכאורה רק אם ההיתר כולו נסמך על הערמה זו (ואגב כך יוער כי מדבריו מוכח שלולא הייתה זו הערמה, היה סובר שהמכירה לגוי לבדה די בה כדי להתיר את העקירה על ידי הגוי), מה שאין כן אם אינה עיקר ההיתר אלא סניף נוסף ודרישה לחומרא הנלווית להיתר שיש לו מקום בכל מקרה. אכן הוא עצמו בסוף תשובתו הסיק שאם יש צורך ממשי ותועלת בעיקרה אין היא בגדר השחתה והיא מותרת, ולא ייעץ לצרף סניף זה או אחר להקל, אך מובן שאין זו ראייה אלא שלדעתו אין צורך בתוספת סניף כזה. ובבית שלמה הנ"ל דחה את טענת הזרע אמת שלא הותרה הערמה אלא לתלמיד חכם.

¹⁷ כפי שהבאנו מדברי הבית יצחק.
¹⁸ מכירת קרקע לגוי בארץ ישראל אסורה משום "לא תחנם". הענין נדון בהרחבה בספרות פוסקי הדורות האחרונים בסוגיית היתר המכירה בשמיטה, יש צדדים להקל במכירה לזמן או במכירה שבפועל אינה מחזקת את אחיזת הגוי בארץ אלא להפך, את אחיזת עם ישראל בה וכו' (שו"ת שמן המור יו"ד סימן ד; שו"ת ישועות מלכו יו"ד סימן נו וסימן נט; האדר"ת באגרותיו שנדפסו באדר היקר סימן ט ובסוף קונטרס אחרון בשבת הארץ; שו"ת משפט כהן סימן נח וסימן סא; שו"ת הר צבי סימן כג ועוד). אך, וכידוע גם כן מאותו ענין, מכל מקום אין היתרים אלה מוסכמים ופשוטים (ראו שו"ת משיב דבר חלק ב סימן נו; חזון איש שביעית סימן כד ועוד). גם אם סומכים על היתרים אלה לענין היתר המכירה, מחמת שעת הדחק וכדי למנוע מכשלה של איסורי שביעית רבים, מכל מקום אין הדעת נותנת לסמוך עליהם כדי להוסיף צד היתר נוסף בדבר שיש לו די צדדי היתר בכל מקרה, והחומרא של הוספת צד היתר זה היא חומרא שתגיע לידי קולא מיותרת באיסור לא תחנם. לעומת זאת, מכירת אילן מותרת גם בארץ ישראל אם היא נעשית תוך שהגוי נדרש לקצוץ את האילן (ובכך הרי מדובר בנדוננו) כמבואר בשלחן ערוך (יו"ד קנא, ז). ועל כן אין מניעה להשתמש בה כסניף להיתר בנדון דידן, ונכון שתהיה המכירה סמוך לקציצת האילן ותיעשה בפירוש 'על מנת לקוף מידי', כדי לצאת ידי כל חשש (ראו מעדני ארץ שביעית סימן א).

בשם צוות המשיבים ובברכת התורה,
הרב משה ארנרייך הרב יוסף כרמל
ראשי הכולל

חברי הועדה המייעצת:
הרב זלמן נחמיה גולדברג
הרב נחום אליעזר רבינוביץ
יועצים מדעיים:
הרב פרו' אברהם שטינברג
הרב פרו' דרור פיקסלר
הרב פרו' נתן קלר

ארץ חמדה – קישור לשו"ת במראה הבזק באתר

ניתן ליצור קשר עם הכותבים דרך: info@eretzhemdah.org

מתפללים לרפואתם השלימה, בתוך שאר חולי עם ישראל, של:		
חנה בת אוריה	ניר רפאל בן רחל ברכה	טל שאול בן יפה
נטע בת מלכה	רות צפורה בת חנה	ר' יצחק בן בריינדל גיטה
רבקה בת שרה בלה	הילה צפנת בת שרה טובה	חווה ראנלה בת פיילא
ירחמיאל בן זלאתה רבקה	הילל בן תמר שפרה	משה בן רחל
חיים מרדכי פרץ בן אסתר מילכה	אריה יצחק בן גאולה מרים	עובדיה בן אסתר מלכה
אורי לאה בת חיה תמימה	פנינה ציפורה בת מרים	דוד בן רחל
מאירה בת אסתר	מיכאל אלכסנדר אברהם בן שרה מלכה	ניר יצחק רפאל בן יפה